

prof. dr hab. **Leszek Korporowicz**
Instytut Socjologii
Uniwersytet Warszawski

EWALUACJA W DEMOKRACJI

Wielkie zainteresowanie, jakim w ciągu ostatnich lat cieszą się w Polsce studia ewaluacyjne, podejmowane na użytek programów reformatorskich wielu dziedzin życia społecznego i gospodarczego, może być jednym z kluczowych przykładów ilustrujących sposób, w jaki procedurom badawczym przypisuje się nowe funkcje w strategiach zmian społecznych. Rosnące znaczenie nauk stosowanych, jakimi są studia ewaluacyjne, obrazuje jednocześnie szerszy kontekst zmian politycznych, edukacyjnych i kulturowych, które kreują właściwe im znaczenie i rolę. Nietrudno zauważyć, że pomimo wielu badań spełniających wiele cech współcześnie rozumianej ewaluacji, jakie realizowano w latach osiemdziesiątych, a nawet siedemdziesiątych, zainteresowanie tego typu studiami na gruncie polskim w obserwowanej obecnie skali jest silnie powiązane z systemowymi przeobrażeniami gospodarczymi i politycznymi.

Ewaluacja, niezależnie od wielu bardzo odmiennych sposobów jej rozumienia, zawsze jest sposobem uporządkowanego zdobywania i gromadzenia wiedzy. Społeczne funkcje tych czynności, które same w sobie tworzą złożony *proces społeczny*, w różnym stopniu stanowiący zamierzony rodzaj interwencji społecznej, postrzegane są jednak w bardzo niejednolity, czasami otwarcie polemizujący ze sobą sposób.

Jedna z popularnych definicji ewaluacji, przyjęta przez komitet składający się z przedstawicieli dwunastu amerykańskich organizacji zainteresowanych ewaluacją edukacyjną, określa ją jako „*systematyczne badanie wartości lub zalet jakiegoś obiektu.*”¹ Socjologiczne spojrzenie na tę definicję natychmiast ujawnia kilka istotnych elementów, które odnoszą się zarówno do sposobu jej rozumienia, jak i uprawiania, choć nader często są one zapomniane przez technokratycznie zorientowanych ewaluatorów. Rozpoznanie owych socjologicznie istotnych elementów wynika z następujących obserwacji:

Po pierwsze; „badanie wartości” nie jest możliwe bez poważnej refleksji nad wartościami. Choć stwierdzenie to wydaje się niemal banalne, nieobecność refleksji aksjologicznej w wielu studiach i programach ewaluacyjnych jest uderzająca. Przejawia się ona co najmniej w dwóch wymiarach:

- a) w bardzo schematycznym, rutynowym przyjmowaniu *kryteriów ewaluacyjnych*, jako społecznie oczywistych, często biernie przenoszonych z zachodnich programów ewaluacji, powstałych w odmiennych kontekstach kulturowych i środowiskowych, bądź też bezrefleksyjnym przyjmowaniu kryteriów stanowiących autorytarnie, często biurokratycznie ustanowione standardy,
- b) w ukrytym przyjmowaniu założenia, iż „badanie wartości” samo w sobie wolne jest od wartości, a przyjmowane standardy i kryteria

mają charakter określony jedynie logiką ewaluowanego systemu i wyjaśniają się same przez się lub przez proste definicje operacyjne.

Po drugie, wspomniana już **procesualność** studiów ewaluacyjnych, określona w przywołanej definicji pojęciem „systematyczności badań”, wskazuje nie tylko na ich szczególny rodzaj uporządkowania, ale i rozłożony w czasie dynamizm **społecznego konstruowania**, które posiada swą własną historię, swych zróżnicowanych społecznie aktorów, np. badaczy, samych ewaluowanych, ale także odbiorców, pośredników i komentatorów, wchodzących w bardzo intensywne częstokroć relacje i wielokrotnie zmieniających swoje stanowisko.

Uwzględnienie tych obserwacji prowadzi do rozpoznania w ewaluacji szeregu istotnych społecznie możliwości, które określają jej przeznaczenie, procedury projektowania, realizacji i wykorzystania, a które intensyfikują się szczególnie w społeczeństwach demokratycznych, dających swoim obywatelom kilka fundamentalnych praw, jak:

- prawo do posiadania, obiegu ale i ochrony informacji,
- prawo do weryfikacji informacji,
- prawo do uczestniczenia w określaniu sposobów wykorzystania informacji,
- prawo do własnego sposobu interpretowania i oceny informacji.

Istnieje kilka wymiarów, poprzez które rozpatrywać możemy funkcjonowanie, możliwości i procedury ewaluacji realizowanej w środowisku demokratycznym i stopniowo osiągnącej cechy jednego z jej modeli, nazwanego i propagowanego przez Berry MacDonalda „**ewaluacją demokratyczną**”.² W warunkach polskich ten właśnie typ ewaluacji, który jest czymś znacznie więcej niż instrumentem zarządzania i pozyskiwania informacji, może być istotnym elementem inspirującym i wspomagającym uspołecznienie systemów podejmowania decyzji, kultury organizacyjnej i kultury pracy, a więc elementem **innowacji i zmiany** na różnych poziomach rzeczywistości społecznej.

Ewaluacja jako spotkanie

Niejednokrotnie spotkać się można z opinią, iż najważniejszym rezultatem pracy ewaluatorów jest umiejętnie i komunikatywnie napisany raport, które wieńczy ich dzieło materializując czasochłonne prace studyjne i terenowe. Jest to tylko połowa prawdy,

nie ujmując w niczym znaczenia, jaki posiada sam raport. Twierdzenie takie jest wyrazem wąskiego i bardzo technokratycznego stosunku do ewaluacji. Nie jest bowiem tak trudno znaleźć przykłady całkowitego zignorowania raportu ewaluacyjnego, podobnie jak wielu innych prac eksperckich. Jakże często wędrowały one do szuflady nigdy nie będąc czytane, nie mówiąc już o analizie, wyciąganiu wniosków i wdrożeniach.

Nawet jednak taki los raportu ewaluacyjnego nie przesądza jeszcze o wartości prac ewaluacyjnych, pod warunkiem wszak, że były one od samego początku prowadzone w sposób, który określany jest jako **diálogo**

giczny. Zakłada on, iż od samego początku świadomi jesteśmy walorów **procesu ewaluacyjnego**, którego efekty nie dają się zredukować do raportu i przynoszą rozliczne rezultaty w różnych jego fazach.

Procedury ewaluacyjne rozpoczynają się bowiem już w momencie tworzenia projektu ewaluacji. Określenie wszystkich jego komponentów, szczególnie **kryteriów ewaluacji**, może być procesem wysoce **interaktywnym**. Uczestniczą w nim wówczas nie tylko ewaluatorzy, ale w równej mierze osoby reprezentujące ewaluowaną instytucję, konkretne grupy jej pracowników, a czasami nawet klienci. Takie potraktowanie procedur projektowania ewaluacji doprowadzić ma zarówno do:

- uspołecznienia samej ewaluacji, z racji zredukowania arbitralności jednostronnie ustalanych kryteriów,
- podniesienia prawdopodobieństwa „trafienia” studiów ewaluacyjnych w oczekiwania strony zamawiającej oraz w rzeczywiste doświadczenia uczestników ewaluowanych działań,
- uczynienia z ewaluacji poważnie i odpowiedzialnie traktowanej procedury, której rezultaty spotkają się z zainteresowaniem wszystkich zaangażowanych stron,
- s p o t k a n i a s i ę różnych społecznych aktorów sceny ewaluacyjnej, w sposób wybiegający poza codzienną rutynę, a który daje możliwości zaprezentowania własnej wizji spraw oraz uświadomienia różnic w postrzeganiu istotnych kryteriów oceny jakości, sensowności, atrakcyjności lub racjonalności ewaluowanych działań.

Istotnym elementem procesu ewaluacyjnego jest też zaistnienie i spotkanie się ewaluowanych społeczności, kierownictwa ewaluowanych programów lub instytucji z ewaluatorami. Dyskusje, liczne pytania, a często i częściowe opinie lub raporty ewaluatorów, szczególnie w przypadku realizacji ewaluacji typu formatywnego, są społecznym, interakcyjnym faktem, który zainicjować może wiele nieplanowanych, ale rzeczywistych **zmian** w sposobie myślenia konkretnych osób, stawiania pytań lub wyrażania własnych ocen.

Część spotkań w procesie planowania, a potem realizacji ewaluacji ma więc charakter bezwzględnie konieczny, jak na przykład spotkania dwustronne ewaluatorów z osobami i grupami ewaluowanymi oraz osobami zamawiającymi ewaluację, część natomiast wynika z typu przyjętej strategii ewaluacyjnej. To na co warto zwrócić uwagę to fakt, iż ewaluacja dialogiczna i demokratyczna może stać się ważnym wydarzeniem w życiu organizacji, jaką jest często szkoła lub zakład pracy oraz stać się motorem zmian angażującym różne, w tym marginalizowane często grupy, poprzez wdrożenie ich w procedury ewaluacyjne.

Ewaluacja jako dyskurs

Dyskurs ewaluacyjny rozpoczyna się od pierwszych spotkań społecznych aktorów ewaluacji, a więc nie tylko ewaluatorów oraz ich bezpośrednich zlecniodawców. Przynoszą one na ogół uświadomienie wielości

perspektyw i odmienności w sposobie formułowania i hierarchizowania kluczowych pytań, a przede wszystkim kryteriów ewaluacji.

W tak rozpoczętym dyskursie ewaluatorzy nie stawiają siebie na uprzywilejowanej i kluczowej pozycji. Ewaluacja inspirowana koncepcjami Ernesta Housa, Roberta Stake'a, Berry MacDonalda, czy Helen Simons, podkreślająca interaktywne cechy procesu ewaluacyjnego³, w bardzo istotny sposób respektuje postulaty, które w socjologii znane są w postaci „współczynnika humanistycznego”. Ewaluator dąży nie tyle do narzucenia z zewnątrz własnego punktu widzenia, własnych pytań, na które tylko on umie odpowiedzieć, ale w pełni respektuje te, które wyrażane są przez uczestników ewaluowanych przez niego działań, instytucji lub programów. W interesie ewaluatora leży więc ich ujawnienie i to w języku właściwym ewaluowanemu.

Z tych to powodów ewaluacja kreuje sytuacje, w których dojść ma do wyraźnego rozpoznania, a następnie ujawnienia i nazwania bardzo różnych perspektyw postrzegania sytuacji w jakiej znajdują się ewaluowani, ich kierownictwo, partnerzy lub podwładni. Dyskusja nad projektem tego typu badań, jeżeli tylko nie jest zamknięta w wąskim gronie osób może być sytuacją dialogu, pozwalającą na wyrażenie nie zawsze branych pod uwagę opcji, co jest bardzo ważną konsekwencją procedur ewaluacyjnych. Tak pojęta rola ewaluacji stając się elementem kultury organizacyjnej może być zabiegiem określającym sposób zarządzania, przelamującym blokady informacyjne i poważnie osłabiającym autorytarne wzorce kultury pracy tam, gdzie one występują. W tym sensie ewaluacja może być formą innowacji, a w konsekwencji prowadzić do **zmiany społecznej** w systemach społecznych wielu instytucji.

Ewaluacja jako rozwój

Ani pojęcie innowacji, ani pojęcie zmiany społecznej nie są wystarczające dla zrozumienia, wyeksponowania, obrony i zastosowania wniosków płynących z opisywanych

wyżej strategii ewaluacji interaktywnej, dialogicznej i demokratycznej. Sama decyzja o realizacji działań ewaluacyjnych może być niewątpliwie czymś nowym, wiele zmieniać, ale jedynie analiza leżących u jej podstaw założeń, celów, jak i rzeczywistej praktyki odsłania nam rzeczywisty sens ewaluacji, która może mieć formy niezwykle zbiurokratyzowane, opierać się na bardzo arbitralnie przyjmowanych kryteriach wąskiego grona technokratów, polityków, a nawet naukowców. Tak realizowana ewaluacja łatwo stać się może instrumentem nie tyle wartościowania, ile zwyczajnej manipulacji, nie mówiąc już o jej celach społecznych, edukacyjnych, a więc wszystkim tym, co czyni z niej instrument r o z w o j u.

Rozwój ten możliwy jest tylko wówczas, gdy ewaluacja prowadzi do uspołecznionej refleksji, gdy pozwala ujawniać istotne dla instytucji, ale także dla konkretnych osób i grup kwestie, pytania, szanse i zagrożenia tkwiące w chwili obecnej i najbliższej przyszłości. W formie najbardziej uwewnętrznionej ewaluacja staje się autoewaluacją, dopełniając obszerne

spektrum konwencji, funkcji i dynamizmów kultury ewaluacyjnej. Jej rzeczywiste znaczenie ujawnia się jednak dopiero wówczas, gdy badamy nie tyle rutynowe formuły i schematy ewaluacyjnych procedur, ale **treść**, motywacje, symbolikę oraz stopień uwewnętrznienia związanych z nimi działań oraz ich intencji.

Zabiegi te wymagają badań, które w metodologii swej bardzo bliskie są, jeżeli wręcz nie identyczne, metodom pozwalającym nie tylko obserwować, dokumentować i przeliczać, ale w równym stopniu rozumieć sens tak indywidualnych, jak i zbiorowych, organizacyjnych wyborów, lęków, niemożności, uwikłań, ale i aspiracji. Ewaluacja łatwiej wówczas wkomponuje się w świat ludzkich i organizacyjnych **przewartościowań**, łatwiej staje się elementem dokonywanych zwrotów, instrumentem opisującym świat realnych, pełnych znaczenia doświadczeń.

Wnioski

Istnieje wiele powodów, aby mówić o demokratyzujących funkcjach ewaluacji jako społecznej obecności badań stosowanych. Przejawia się ona w:

- procedurach planowania ewaluacji, polegających na braniu pod uwagę w projektowaniu *kryteriów* ewaluacji potrzeb i punktu widzenia ewaluowanych,
- technikach zbierania danych, wykorzystując w znacznym stopniu metodologiczne postulaty jakościowych metod w ewaluacji, uwzględniając różnorodność stanowisk, poszukując technik wzajemnie się dopełniających i weryfikujących,
- uwzględnianiu komentarzy osób ewaluowanych, szczególnie w stosunku do pierwszych wniosków i tez płynących z analizy zebranych materiałów, dokumentując w ten sposób różne perspektywy i zabezpieczając się przed stronniczością dalszych analiz i konkluzji,
- dbałości o czytelny i zrozumiały język raportu względnie innych prezentacji ewaluacyjnych, który byłby zrozumiały dla osób lub grup, których działania były przedmiotem ewaluacji,
- jawności ewaluacyjnych ustaleń, które stać się mogą impulsem do autorefleksji zaangażowanych w działania instytucji i osób, i które są w ten sposób istotnym elementem *uspołecznienia* systemu zarządzania ewaluowanymi projektami, jak i samej ewaluacji.

Interaktywność i dialogiczność proponowanej wyżej strategii ewaluacyjnej prowadzić ma do:

- uchronienia przed rozminięciem się z zainteresowaniami i potrzebami zaangażowanych stron,
- zapobieżenia społecznemu wyalienowaniu ewaluacji, a wręcz przeciwnie,

- tworzyć instrumenty skutecznej *komunikacji międzygrupowej*, nadając czynnościom ewaluacyjnym cechy *dyskursu społecznego*,
- stymulować wśród zaangażowanych grup i osób procesy *auto-ewaluacji*, czyli pobudzać do usystematyzowanej autorefleksji, bez udziału zewnętrznych ewaluatorów,
- kształtować demokratyczne standardy *kultury ewaluacyjnej*, które zmierzają do rozwoju działań i ocen w oparciu o jawnie wynegocjowane i akceptowane kryteria ewaluacji,
- redukować postrzeganie ewaluacji jako instrumentu technokratycznej *kontroli*,
- uczyć społecznej odpowiedzialności w formułowaniu ocen.

Przypisy

¹ Joint Committee on Standards for Educational Evaluation, *Standards for Evaluations of Educational Programs, Projects, and Materials*, McGraw-Hill, New York 1981, s.12.

² B.MacDonald, *The Experience of Innovation*, Centre for Applied Research in Education, University of East Anglia, Norwich 1978.

³ H.Simons, *Getting to Know Schools in a Democracy. The Politics and Process of Evaluation*, The Falmer Press, East Sussex 1987.